

dr hab. Andrzej Sławomir Kowalczyk

Zakład Literatury Angielskiej UMCS w Lublinie

Recenzja rozprawy doktorskiej p. mgr Roksany Barbary Zgierskiej pt. *A Realm of Disillusion: The Function of Intertextuality, Narrational Configuration, and the Construction of the Model Reader in Selected Fiction by Evelyn Waugh*

Rozprawa doktorska p. mgr Zgierskiej poświęcona jest twórczości Evelyn Waugh – pisarza, który w ciągu kilku ostatnich dekad pozostawał nieco na uboczu zainteresowań krytyków anglojęzycznych. Przyjęta przez Doktorantkę perspektywa zakłada odejście od popularnego wizerunku Waugha-prześmiewcy i satyryka; jak argumentuje Autorka, „despite their satirical tone, [his novels] become bitterly and painfully poignant commentaries on modern society” (p.5). Pogląd ten jest konsekwentnie przywoływany we wszystkich częściach rozprawy i dobrze uzasadniony. Niewątpliwą wartością pracy jest także potraktowanie powieści Waugha jako precyzyjnie skonstruowanego uniwersum, które – jak przekonująco dowodzi Doktorantka w dalszych rozdziałach rozprawy – choć jest jednolite, to przecież ulega przemianom i rozwojowi (p.7). Trochę szkoda, że uzasadniając taki punkt widzenia p. Zgierska nie uwzględniła monografii polskiego badacza twórczości Waugha, Leszka Kolka,¹ który cały rozdział swojej książki poświęcił temu zagadnieniu. I chociaż metodologia i cele badawcze Kolka są inne, Doktorantka mogłaby z powodzeniem wykorzystać wiele argumentów „za” i „przeciw” (polemicznie) we własnej rozprawie.

Praca p. Zgierskiej składa się ze wstępu (Introduction), trzech rozdziałów analitycznych, z których pierwszy ma charakter bardziej teoretyczny, wniosków końcowych (Conclusions) oraz bibliografii. Tytuły rozdziałów są dobrze dobrane i oddają charakter poruszanych w poszczególnych rozdziałach zagadnień. Można by jedynie zastanowić się w odniesieniu do tytułu całej pracy, czy nie odwrócić w nim kolejności zagadnień: „The Construction of the Model Reader, Functions of Intertextuality [sugerowałbym liczbę mnogą],

¹ Kolek, Leszek S. (1985). *Evelyn Waugh's writings: from joke to comic fiction*. Lublin: Wyd. UMCS.

and Narrational Configuration in Selected Fiction...” Wydaje się, że tak przeformułowany tytuł jeszcze lepiej odpowiadałby problemom poruszonym w rozdziałach i uczynił strukturę rozprawy bardziej spójną.

We rozdziale wstępnym (Introduction) – miejscami może nieco zbyt szczegółowym – oprócz omawianych wyżej zagadnień, Autorka słusznie postuluje konieczność badania powracających motywów, tematów, obrazów oraz – przede wszystkim – intertekstów w twórczości Waughta, które powodują, że świat jego powieści można rozpatrywać jako całość (p.7). Szczególnie interesujące jest założenie, że w tak rozumianym uniwersum można głosy narratorów poszczególnych powieści uznać za jeden głos swego rodzaju metanarratora.

Wybór powieści, którym Autorka poświęca szczególną uwagę w dysertacji jest dobrze uzasadniony we wstępie – widać, że p. Zgierska bardzo dobrze orientuje się w całej twórczości Waughta, kilkakrotnie przywołując utwory, które nie zmieściły się w kategorii „wybranych” („selected works”) (ss.21-22). Przydatne są także krótkie streszczenia utworów analizowanych w dalszej części rozprawy.

Rozdział pierwszy, zatytułowany „Waugh’s Narrator and Reader” poświęcony jest kluczowej – zdaniem Doktorantki – relacji między narratorem a czytelnikiem w twórczości angielskiego pisarza. W sekcji pt. „Waugh’s Narrators” Autorka interpretuje głosy narratorów w powieściach Waughta jako składowe głosu swoistego metanarratora; co więcej, zauważa, że przemiany czy też etapy rozwoju tego głosu w powieściowym uniwersum odzwierciedlają historyczny rozwój powieści angielskiej (s.24). Ważnym założeniem rozprawy jest także obdarzenie takiego metanarratora swoistą osobowością („personality”) (s.26). Argumentacja p. Zgierskiej i analiza powieści Waughta pod kątem narratorów/narratora są przekonujące, choć mniej zaznajomiony z twórczością angielskiego pisarza czytelnik rozprawy może się nieco pogubić w szybkich przejściach od utworu do utworu – jest to jednak wynikiem przyjętej perspektywy i nie powinno być traktowane jako zarzut.

Wstępne rozpoznanie problemu zostaje pogłębione w sekcji „Theoretical Aspects”, w której Doktorantka omawia i wykorzystuje znane prace narratologiczne Gerarda Genette’a (*Narrative Discourse*) i Franza Stanzela (*A Theory of Narrative*) do analizy narratorów w powieściach Waughta. Analizy te są dobrze sproblematyzowane, chociaż podanie więcej przykładów z tekstów powieści (np. dotyczących mowy pozornie zależnej) z pewnością umocniłoby argumentację Autorki. Proponowałbym także „trzymanie się” kolejności omawianych utworów (np. na s.38 Doktorantka zaczyna dyskusję nad narracją w *Vile Bodies*,

po czym podaje dłuższy cytat z powieści *Zmierzch i upadek*). Szczególnie oryginalna w tej sekcji rozprawy jest interpretacja wypowiedzi narratora w nawiasach jako swego rodzaju narracji równoległej („parallel narrative” s.42). P. Zgierska w sposób przekonujący pokazuje także przemiany głosu/ów narratora w powieściowym uniwersum Waugha.

Kolejna sekcja rozprawy poświęcona jest teorii recepcji dzieła literackiego („The Reader Response Theory”) w ujęciu Wolfganga Isera, którą Doktorantka łączy z ideą Modelowego Czytelnika według Umberto Eco i wykorzystuje w celu przedstawienia konstrukcji modelowego czytelnika powieści Waugha. Nie jestem do końca przekonany, czy na gruncie przyjętej przez Doktorantkę metodologii połączenie takie jest potrzebne, ponieważ skutkuje ono – nieuniknionym moim zdaniem – problemem wyznaczenia *granicy* między czytelnikiem jako kategorią tekstu a czytelnikiem empirycznym. Widać ten problem już we wstępie (ss.10-12), gdzie p. Zgierska nieco wymijająco proponuje użycie terminu „the reader ... as a simplified general term” (s.10). Można założyć, że relacja narrator – czytelnik dotyczy czytelnika implikowanego przez tekst (lub też modelowego – w sensie „wyobrażanego”); z drugiej strony, Autorka skądinąd słusznie zauważa: „the narrator is able to train, teach and guide the reader” (s.11), przywołując także Ingardenowskie wypełnianie miejsc niedookreślenia, których to miejsc nie może przecież wypełnić czytelnik rozumiany jako kategoria tekstu. Podobnie na s.110, p. Zgierska pisze o „świecie możliwym czytelnika implikowanego i jego (czytelnika) *zrozumieniu* tekstu”, przypisując kategorii tekstowej cechy umysłu czytelnika rzeczywistego. Chciałbym jednak podkreślić, że niniejsze wątpliwości nie mają charakteru zarzutu wobec Doktorantki – są raczej zaproszeniem do interesującej dyskusji teoretycznej, w której mogłyby pomóc także prace Emanuela Prowera (1988),² Wojciecha Kalagi (1990),³ Artura Blaima i Ludmiły Gruszewskiej (1994)⁴ oraz Grzegorza Maziarczyka (2005, 2017).⁵

Tak czy inaczej, na szczególną uwagę zasługują rozważania Autorki dotyczące dystansu między narratorem a czytelnikiem w fikcyjnym świecie analizowanych powieści, których punktem kulminacyjnym jest zunifikowanie tych dwóch perspektyw w utworze *Powrót do Brideshead*. Spostrzeżenie to jest kolejnym argumentem potwierdzającym

² Prower, Emanuel. (1988). „Tekst i czytelnik. Przegląd problematyki.” *Tekst. (Czytelnik). Margines*, red. W. Kalaga i T. Sławek. Katowice: Wyd. UŚ, 9-39.

³ Kalaga, Wojciech. (1990). „Saving the (Implied) Reader.” *Southern Review* 23: 142-152.

⁴ Blaim, Artur i Ludmiła Gruszewska. (1994). „Implied Authors, Implied Readers, Implied Texts: A Modest Proposal.” *Focus on Literature and Culture...*, red. G. Bystydzka et al. Lublin: Wyd. UMCS, 145-155.

⁵ Maziarczyk, Grzegorz. (2005). *The Narratee in Contemporary British Fiction: A Typological Study*. Lublin: Wyd. TN KUL; Maziarczyk (2017). „The Author’s Second Self or a Set of Implicit Norms: The Concept of the Implied Author and Its Discontents.” *Roczniki Humanistyczne* 65(11):137-145.

sensowność spojrzenia na świat powieściowy Waugha jako na całość. Rozdział pierwszy kończy się sekcją, w której Doktorantka przygląda się wpływom, jakie na narrację Waugha wywarły powieści Henry'ego Fieldinga, Williama Makepeace'a Thackeraya i Ronalda Firbanka. Abstrahując od niewątpliwej wartości merytorycznej rozważań – można postawić pytanie, czy rzeczywiście istnieje potrzeba wyróżniania tytułu podsekcji, które – zwłaszcza w porównaniu z rozdziałem drugim – sprawiają wrażenie braku równowagi między poszczególnymi częściami rozprawy. Proponowałbym także zachowanie konsekwencji w przytaczaniu *imion* pisarzy, którzy zostają po raz pierwszy wymienieni w tekście (np. brak imion Fieldinga i Thackeraya, a Firbank pojawia się jako „Ronald Firbank”; tę samą uwagę można odnieść do s. 174).

Drugi rozdział rozprawy poświęcony jest intertekstualności w rozumieniu Gerarda Genette'a i jej roli w powieściowym uniwersum Waugha. W pierwszej sekcji analitycznej Autorka umiejętnie interpretuje znaczenie tytułów powieści Waugha (paratekstualność), ukazując zarówno ich wpływ na oczekiwania czytelnika, jak i ich funkcjonowanie jako swoistych hipertekstów. Kolejna część rozdziału dotyczy związków między twórczością Waugha a *Ziemią jalową* Thomasa Stearnsa Eliota – poematem potraktowanym jako „hipertekst” (ss.101,109). Analiza literacka poprowadzona jest tutaj umiejętnie i przekonująco, ale sądzę, że to powieści Waugha są „hipertekstem” (tekstem późniejszym) dla *Ziemi jalowej*, która jest hipertekstem (tekstem wcześniejszym), a nie odwrotnie, jak pisze – zapewne przez przeoczenie – p. Zgierska. Ostatnia sekcja omawianego rozdziału, zatytułowana „Language and Voice”, również dotyczy związków między Waughem a Eliotem, tym razem rozpatrywanych w odniesieniu do zagadnienia języka, który utracił swoje prawdziwe znaczenie. Tutaj również nie jestem pewien, czy istnieje konieczność wyróżniania tej części pracy podtytułem, ponieważ dyskusja nadal toczy się w kręgu intertekstualności. Rozważania w rozdziale drugim prowadzą Doktorantkę do słusznego wniosku, że głos narratora jest czynnikiem łączącym świat powieści Waugha w spójną całość.

Trzeci rozdział rozprawy poświęcony jest powieściowym światom Waugha. Również i w tym wypadku Doktorantka przywołuje ideę fenomenologiczną Romana Ingardena oraz bardziej zorientowaną na tekst interpretację Wolfganga Isera, wykorzystując jego (Isera) pojęcie komponentów strukturalnych („structural components”) (s.111) w proponowanej dyskusji. Pierwsza sekcja w tym rozdziale dotyczy elementów typologicznych i użycia języka. Autorka umiejętnie omawia rolę fragmentarycznych, pozbawionych sensu dialogów („snippets of conversation”), które dobrze oddają charakter świata według Waugha.

Doktorantka przechodzi następnie do rozważań nad motywem podwojeń i sobowtórów – kolejnym „komponentem strukturalnym”. P. Zgierska przedstawia także powracające w różnych powieściach postaci i powtarzające się typy postaci, podkreślając spójność uniwersum Waughta.

Za szczególnie udaną w rozdziale trzecim uważam sekcję poświęconą motywom arturiańskim (w tym problemowi „odwróconej epifanii”) oraz architektonicznym, a zwłaszcza motywowi domu. Ten ostatni, jak przekonująco dowodzi Doktorantka, rozpatrywany przez czytelnika zaznajomionego z całością twórczości Waughta, nabiera znaczenia symbolicznego (s.166). Można by się jeszcze zastanowić, czy motyw poszukiwania ojca omawiany w sekcji „Quest for a Father Figure” nie miałby przełożenia na relację człowiek – Bóg na wyższym poziomie odniesień interpretacyjnych.

W odczytaniu p. Zgierskiej, powieściowy świat Waughta obejmuje poszczególne powieści angielskiego pisarza, z których każda łączy się z poprzednią (s.166). Chociaż – jak zauważa Doktorantka – historia w tym uniwersum rozwija się zgodnie z historią świata empirycznego (por. np. odzwierciedlenie dwóch wojen światowych), to pod względem geograficznym i społecznym jest to wciąż ten sam świat.

W końcowych wnioskach rozprawy (Conclusions) Doktorantka powraca do stwierdzenia, że głos metanarratora w powieściowym uniwersum Waughta z utworu na utwór podlega ewolucji (s.167). Nawet jeśli ów narrator nie sygnalizuje wprost swojej obecności, czyni to poprzez język (s.167) oraz przez wypowiedzi w nawiasach i przypisy (s.168). Jak słusznie podsumowuje Doktorantka, im bardziej rozczarowany światem jest narrator, tym bardziej dystansuje się od niego jako głos (ss.168-9); zgadzam się również ze stwierdzeniem, iż najważniejszą z punktu widzenia przemian „formą” głosu metanarratora jest homodiegetyczny narrator pierwszoosobowy w powieści *Powrót do Brideshead* (ss.169, 170). O ile jednak całościowa perspektywa relacji narrator – czytelnik zarysowana przez Autorkę rozprawy jest przekonująca, w kontekście rozważań na s. 171 można by zadać pytanie adwokata diabła: czy czytelnik, który nie zna wcześniejszej twórczości Waughta i – parafrazując p. Zgierską – „is unable to apply the knowledge and experience gained from previous reading” (s.171) może zostać uznany za czytelnika modelowego drugiego stopnia według Eco? Czy, jak twierdzi Doktorantka, „the reader is able to . . . understand the text’s overall meaning” (s.171) tylko przy założeniu, że traktuje twórczość prozatorską Waughta jako całość? Nie przekonuje mnie uproszczenie, według którego czytelnik modelowy

pierwszego stopnia to czytelnik poszczególnych powieści (s.177-8). Mogę się natomiast zgodzić, że odczytanie całościowe tworzy – jak pisze sama Autorka – „another layer of meaning to the individual text” (s.177).

Tak czy inaczej, główny cel postawiony przez p. Zgierską w rozprawie, a więc interpretację światów powieściowych Waughta jako jednego, spójnego – choć podlegającego ewolucji – uniwersum uważam za osiągnięty i uzasadniony w sposób nie budzący większych wątpliwości. Zgłoszone uwagi mają na celu przede wszystkim skłonienie Doktorantki do przemyślenia i doprecyzowania pewnych pomysłów interpretacyjnych. Na plus zaliczam również krótkie omówienie w ostatnim rozdziale rozprawy powieści *Helena*, potraktowanej jako pewien wyjątek, ponieważ jej akcja toczy się w Rzymie w IV w. Jednak i w tym wypadku Doktorantka szuka powiązań między powieścią a omawianym w pracy uniwersum, co świadczy o adekwatności postawionej tezy.

Bibliografia, choć nie najdłuższa (20 tekstów i 69 opracowań krytycznych), jest poprawnie zestawiona i świadczy o dobrej orientacji Autorki w literaturze przedmiotu, jak i w ogólnym tle historyczno-literackim epoki, w której żył i tworzył Waugh. Oczywiście, można by tę bibliografię rozszerzyć o wiele prac teoretycznych i narratorologicznych, ale trzeba pamiętać, że rozważania takie nie są głównym celem rozprawy, która bardziej wpisuje się w nurt historycznoliteracki.

Rozprawa p. mgr Zgierskiej napisana jest poprawną angielszczyzną, jednak z recenzenckiego obowiązku dołączam listę najbardziej istotnych usterek językowych i stylistycznych oraz potknięć o charakterze technicznym zauważonych podczas lektury. Nie umniejszają one wartości merytorycznej pracy, a większość z nich jest zapewne wynikiem pośpiechu czy przeoczenia.

Dołączam tutaj listę zauważonych ważniejszych usterek językowych, stylistycznych i „technicznych”:

- W polskim tytule rozprawy nazwisko pisarza powinno zostać odmienione („w powieściach Evelyn Waughta”);
- Problemy gramatyczne: “despite its main focus being **a** account” (s.22) (zamiast “an”); “When analysing Waugh’s fiction **it essential**” (brakuje “is”) (s.24); “interaction of narrator and reader” (brak “**the**”) (s.27); “in **a** first-person narrative situation” zamiast “in **the**” (s.33); “In the case of Waugh, the **blank** often **appear**” (s.48); “typical **for**” (zamiast “of”) (ss.72, 150, 168); “**Their** try to fill their inner void” (“They”) (s.102); “First, she is

- relieved **that is** her son” (“that **it** is her son”) (s.104); “**She makes there seem not to be proper words**” (s.104); “it **turn** out” (“turns”) (s.115); “helps the reader to realizes”(s.121); “Adam is only heard when he **take** on the voice of Mr Chatterbox” (“takes”) (s.125); “the ideals of chivalry derive from Christian conceptions of morality, and **it is** designed to promote...” (s.135); “Adam finally **find** the Drunk Major” (s.158);
- W całej pracy – w odniesieniach do wcześniejszych części użyłbym czasu Present Perfect (“it has been stated”) zamiast Simple Past (“it was stated”), co zresztą Doktorantka czasem czyni (np. ss.161, 167);
 - Brak przecinków: “In ...Waugh’s fiction, however, the process” (s.24); “Quite importantly, the emphasis in the remark” (s.35); “According to Iser,” (p.47); “Interestingly, Thackeray admitted...” (s.60); “Therefore, when tragic situations occur, there are...” (s.103); “offering, as Milthrope and Pryce-Jones amongst others suggest, clues...” (s.115); “First of all there is Arthir Potts, who gets him into...” (s.123);
 - Niepotrzebny przecinek: “by joining together, what Iser calls” (s.15); “the narrator undergoes, another variation” (s.29); “When Nina and Adam in *Vile Bodies*, discuss their marriage” (s.29);
 - Potknięcia stylistyczne: “The first **is** the possible worlds...” (s.15); “in an extremely **funny** way” (s.19) (amusing, comical, etc.); “The following chapter” (This chapter) (s.24); “the presented world and its **people’s** behaviour” (characters) (p.30); “The reader **gets** the account” (p.35); “**Back in his room, Paul’s mind wanders**” (p.36); powtórzenie: “he is also” (p.38); “The way Charles’ university days are narrated feels close in the way **it is narrated**” (p.45); “to fill the gaps in what is not said” (s.53); “Waugh in his oeuvre **shares** his critical views...” (with whom?) (s.85); “are far from being **the embodiment of them**” (s.89); “the scene with the customs officer **happens**” (takes place) (s.90); “does not perceive marriage as a sacred **thing**” (s.94); “When he **gets** an actual physical injury” (s.99); powtórzenie: “unlike Tiresias” (s.109); “the society presented in his oeuvre seems to be **constant**” (s.116); “his troubles may be **sorted out**” (s.141); “what he **years** for” (s.142);
 - Uogólnienia: “as **everybody** is quite familiar with” (s.55); “**Everything** proves to be very well thought through” (s.71); “feelings are not presented as **something** desirable” (s.82); “the fact of perceiving great literature as **something** that...” (s.91); “She treats **everything** as a means to an end” (s.92); “Suddenly **everyone** is on a quest for **something** that does not exist” (s.103); “this is not **something** considered important” (s.127);
 - Uwagi „techniczne”: długi cytat na s.16 powinien być cytatem blokowym; w całej pracy często cudzysłów górny jest nieprawidłowo użyty [”abc”] zamiast [“abc”]; w całej pracy często niepotrzebnie użyta spacja po nawiasie kwadratowym lub zwykłym “[Waugh’s narrator’s]” zamiast “[Waugh’s narrator’s]”; “(*A Theory...*)” zamiast “(*A Theory*)””; niektóre hiperłącza są podkreślone, inne nie (np. s.80); pracy Ryan (cytowanej na s.110) nie ma w bibliografii.

W podsumowaniu chciałbym podkreślić, że przedstawiona do oceny rozprawa jest bardzo interesującym, wartościowym, choć może nie wyczerpującym studium poświęconym twórczości Evelyn Waugh, która to twórczość z całą pewnością jest godna przypomnienia i prowadzenia dalszych badań literackich. Zgłoszone wątpliwości, pytania, czy sugestie w żaden sposób nie dezawuuują ogólnego pozytywnego wrażenia recenzenta.

Stwierdzam, iż dysertacja p. mgr Roksany Barbary Zgierskiej spełnia określone ustawą wymagania stawiane pracom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Andrzej Sławomir Kowalczyk